

ISPOVIJEST MARE NIKOVE

Olga Opalić

Matica is publishing in two parts a suggestive, sincere and disturbing life story of an old Montenegrin woman, Mara Nikova from Brajići (1889-1975) which was recorded by her granddaughter Olga Opalić.

Sedim u bolničkoj sobi i gledam svoju devojčicu. Mala je, tek joj je pola godine, a već se bori za život. Ozdraviće, znam, ne mogu drugačije ni da pomislim. Klečim i molim. Shvatam kako je bogatstvo bezvredno i ništavno, dinar se dobija i gubi, a ovo... Željno očekujem lekare i sestre i pokušavam u svakom njihovom pokretu da otkijem nadu. Svi mi govore isto: da moram sačekati četrdesetosam sati. Ko će to izdržati? Naviru sećanja.*

Vidim brata kako radi u polju. Vidim stariju sestru kako u tankoj haljini pere veš u dvorištu i hrani stoku. Mlađa sestra sedi na pragu i očekuje nekoga, ne veruje da smo ostali sami. Treba preživeti.

Mi mlađi smo pošteđeni, ne razmišljamo šta ćemo sutra kad svane novi dan.

Sami smo i borimo se da preživimo. Roditelji nas gledaju s neba i nadam se da su ponosni na nas. Ne volim takva sećanja,

* Olga Opalić: „Govorenje Mare Nikove“, Beograd, 2008.

ali ona naviru. Vraćam se u gimnazijske dane, svi idu u Mlečni samo ja „ne volim“ da idem na kafu i kolače kad gubimo čas. Ne želim da iko zna da ne mogu da idem s njima. Imam jednu novčanicu, od početka školske godine, u koricama zdravstvene knjižice, ako ne dođe đlački autobus da mogu da se vratim kući. Ljudi ne vole da se druže s onima koji su nesrećni i tužni. Majka nam je rekla, kad nas neko posluži kolačima da uzmemo jedan a na drugi i da ne pomišljamo; jer neko može pomisliti da smo gladni.

Neću takva sećanja! Hoću da sobu ispunim srećom i radošću, da vazduh zadrhti toplinom i ljubavlju. Sećam se podstanarske sobe u ulici vojvode Bačevića i dobre majka Vuke. Osećam miris ruža, hortenzija, toplog hleba i pretrljanice.*

Sećam se velikog stola u dvorištu razgovora, smeha i dobrote. Sobu ispuni neki čudan mir. Molim Gospoda da sačuva moju devojčicu. Mora. Govorili su mi da možda neću biti majka. Nisam slušala. Satkala sam je od želja. Gledam je i znam da će se izvući, njeni koreni su jaki i snažni. Noć je. Svi spavaju i osećam da me hvata panika. Što, ako...? Ne!

Ne smem to ni pomisliti! Hvatam njenu ručicu i pevam da odagnam misli. Celu noć sam se molila i pevala joj pesmice. Pogledah prema prozoru i u čošku sobe ugledah moju baba Maru. Gleda me tužno, ali mi se smeška. Sećam se kad smo, mi kao deca, sedeli pored tople peći a ona bi počela da priča. Slušali smo je razrogačenih očiju.

* * *

Deco moja, pitate me sećam li se onoga što je nekad bilo. Sećam... sećam... Kako se ne bi šetila. Vi u škole učite što se desilo toga i toga dana, te i te godine, eeee to ne znam. Znam koji je dan bio, kakvo je vrijeme bilo, ko je poginuo. Koja je godina? - to ne znam. Vi istoriju učite mozgom a ja srcem.

* vrsta jela

Beše četvrtak, tri dana po Petrovdanu, upeklo sunce Bog da te vidi, dođoše Talijani i pokupiše muške u logor. Koja je godina i mjesec ne znam. Znam samo da nastade lelek i kukanje. Počela sam da vi pričam s konja na magarca. Fino da počnem od početka, a ne od sredine.

Rodila sam se oko maloga Nikoljdana*. Majka mi je pričala da beše snijeg do koljena. Prije mene behu sestra Maše i braća: Jovo, Ilija i Stevan. Vele da je otac reka kad me vidio:

„Vidi žensko! Isprdak!“

Ovi stariji su bili momci i devojke, pa kad sam se ja rodila dođoh im ka zabava. Svi su me tetošili. Oni najstariji, brat Jovo, vazda mi je krijući dava kocke šećera. Čaše me staviti na rame na pa mi veljaše:

„Kakva si ti devojka, nema te u pet sela, možeš se udati samo u kuću Petrovića. Ti si moja knjeginja. Popeću te na vrh Lovčena pa da odozgo gledaš sirotinju.“ Da je moga čini mi se u njedra bi me stavio. Dan danas mi je Jovo pri srcu, neka mu je laka crna zemlja!

Beh mala kad se desi ono čudo u selu. Nijesam imala više od sedam, osam godina. Do naše kuće bili su Perišići a s druge bande Đurišići. Vazda su se lijepo slagali. Kad kome što zatreba, nema da te zovu, sam priskačeš. Sramota je i da te zovu, a kamoli da ne pomogneš. Kuća Perišića beše dobra, junačka. Imahu pet devojaka i jednoga djetića. Gledali su ga ka sunce nebesko. Bio im je zvijezda Danica, vid očinji... Lazarom su ga zvali.

Đurišići dobri i vrijedni, ali siromašni od imanja. Mnogo ih je, jedanajestoro ih beše u kuću. Bogami, sedam sinova imahu. Mašala!!! Otac im je vazda zborio da je bogat pa iako veli „ako ručam ne večeram.“ Đeco moja, bogatstvo je ono što se dinarom ne može kupiti. Puno srce i čista duša. Blago niko nije u grob ponio, ma poštenje i slavu jest.

* 26. decembar

Lazar se nije odvajao od jednoga momka Đurišića, od Krsmana, ka da ih je jedna majka rodila.

Lazar ga je molio da mu bude pobratim, a ovaj se smijaše:

„Nijesam lud da ti budem brat, oću da ti budem zet. Kad vidim tvoju Joku, opanci mi spadaju; ma ne spadaju opanci no, ja ispanem iz njih.“

Po cijo dan su se tiskali i šalili. Bogami, ni Joki nije bilo svejedno kad vidi Krsmana i ćorav bi vidio što je među njima. Niko nikome ništa ne zbori a sve se zna.

Teška su, deco moja, vremena bila. Glad svude oko nas i strah od Turaka. Već beše pri kraju da ih išćeraju, ali zvijer je najopasnija kad se davi. Ovo naše pusto selo visoko u planini pa odozgo gledaš u more ka ora iz gnijezda. Čini ti se more ti je tu ispred noge, a treba dobro zaprijet da do njega dođeš. Okolo sve litice, golet, krš i jad. Magle počnu rano, u ono doba kad vi krećete u školu.

Moja Maše se lijepo slagala sa Lazarom i Krsmanom. Zajedno su čuvali ovce. Gledali su je ka da im je sestra. Znala je Maše za Joku i Krsmana, pa ih je često podraživala. Beše već kraj ljeta kad se desi ono čudo. Maše, Lazar i Krsman čuvahu ovce i igrahu krajcarice. Odjednom skoči Lazar i izvadi levor iz nekakve krpe, zamotuljak nekakvi, đaoali bi ga znali.

„Vidite kakvi levor ima otac.“

Iznesu prokletu oružje, pa ga zagleduje. Stavi ga jedan za pas, pa se diči; pa tako i drugi.

„Vidi, Maše, Kako smo lijpi! Junaci pod oružjem“ - reče Lazar.

„Miči toga đaoala da ga ne gledam!“ - viknu Maše. Obojica su se smijala:

„Što ti je žensko?! Strašljivo.“

Igrali su se leverom, prebacali ga iz ruke u ruku. Krsman škljocnu, opali pusto oružje, pa Lazara pravo u srce. Uvati se za prsa i jauknu, ni zemlju nije živ dotaknuo. Da ga je nišanio po

ure ne bi ga tako pogodio. Zakukaše Maše i Krsman. Moja majka beše najbliža, sva sreća, pa poleće da vidi što je. Videh majku kako udara pestima u prsi. Odjednom se smiri, pa ka da se neće-ga šetila, poče da šapuće s Mašom. Dođe narod, nastade kukanje. Kida se, đeco moja, tamo će je tanko. Kod Đurišića sedam sinova a pogibe jedinac. Dođe otac Krsmanov, skide kapu, pa pade na koljena:

„Moj Krsmane, osušile ti se obadvije, što ne ubi sebe no poštenome čoeku kuću zatvori. Dabogda te manitoga zatvarali! Lele mene dovijeka!“

Krsman ne progovara, no drži Lazarevu glavu i gladi je. Beh mala, pa se prepadoh od tolikog kukanja. Majka Lazareva nije kukala, no je, bože me oprost, zavijala ka pas. Čula se vika sa svake bande: „Osveta! Krv za krv! Mora se osvetiti kuća iskopana!“

Majka udari Mašu laktom u rebra, pa ona jedva prōgōri:

„Stanite narode, imam nešto da vi rečem“, glas poče da je izdaje, „Njih dvojica su se igrali levorom. Stavljali su ga za pas i dičili se . Igrali su se i opali pusto oružje, pa Lazara pravo u srce. Podigoh mu glavu, a on jedva progōri:

„Reci mojimima da me Krsman zamijeni. Kuća se ne smije zatvoriti, to je moja potonja želja“

Narod ka narod, podijeli se: jedni vele laže, drugi ko zna što je tu sve bilo, treći ako je to njegova želja neka tako bude, četvrti, peti... Narod ka narod, svako misli što oće. Kakav je ko u duši, takvo mu je i mišljenje.

Pošlje nekoliko dana sahraniše Lazara, o tome vi, đeco moja, neću pričat. Kad su ga iznosili iz kuće rukama sam zatvorila uši da ne čujem to čudo. Kad je narod iziša iz kuće, povrati se Joko, otac mu crni i kukavni, pa zaključa kuću. Dom mu i jes zaključan, kad nema više dece. Pitate me, sestre Lazareve, pa one su devojke, tuđe ime. Udaće se i uzeti drugo prezime, Perišića nema više.

Majka i Maše su se po cio dan nešto došaptavale, čuh jednom:
„Kako ću, majko, lagati u crkvu?“

„Lako, klekni i kuni se. Bog prašta takvo krivokletstvo. Nije grijeh krivo se kleti, ako znaš da spašavaš muške glave. Dijete moje, i ako ti Gospod ne oprost, manja je šteta za tobom no za muškijem glavama. Moraju se pomiriti zavađene familije. Kome je krvna osveta donijela sreću? Lazara ne možemo vratiti. Može se desiti da poubijaju sve momke Đurišića; iskop za iskop. Klekni i kuni se, moraš. Bog ne prašta kad uljegneš u nečiju kuću pa cijelu familiju zavadiš, niko sa nikim da ne progovara. Dijete moje, kad se udaš domaćinovu familiju okupljaj ka kvočka jaja. Tvoja đeca nose njihovu krv. Ne pljuj po familiji, jer nemaš đe, no sebi pravo usta.“

„Majko, bojim se.“

„Nema čega da se bojiš, Bog će te nagraditi. Ne bih te navodila na zlo, spala si mi pod pasom.“

Cijela familija se beše nekako uskomešala. Mene su svaki čas išcerivali iz kuće. Šećam se ka da je juče bilo, beše nedelja, i cijelo selo beše izišlo pred crkvu. Između onoga naroda jedva se progurah da nekako uljegnem u crkvu. Ispred oltara moja Maše klekla na gola koljena, ispred nje pop i Krsmanovi roditelji. Maše ponovi od riječi do riječi što je već rekla pred selom. Glas joj zvonjaše kroz crkvu:

„... Ako nije tako od mene živo meso otpadalo i da Bog da ne imala poroda.“

Krsmanovi roditelji pružiše joj ruke i podigoše je.

„Digni se dijete, njegova potonja želja nam je zapovijest.“

Čini mi se da su moju sestru pošlje ovoga gledali sa nekakvim poštivanjem.

Pričalo se po selu:

„Ako je lagala - neka je, čoeku je vrata otvorila i spasila muške glave od osvete.“

„Aferim, ka da je muška glava.“

„Sigurno je istina, vazda su se lijepo slagali.“

„Videće ona kad počne da rađa bogalje.“

Ne možeš narodu zatvoriti usta. Maše se lomila je li pogriješila ili nije. Svi su se složili u jedno: po porodu će joj se sve reć.

Selo se umiri i svako pođe za svojom rabotom. Dijete sam bila, pa sam to i zaboravila, ma drugi nijesu. Snijeg beše napada te godine, Bog da te vidi. Vjetar kad zagudi kroz krov, čini ti se ponijeće cijelu kuću. Šede ljudi oko ognjišta, a svaka priča dotakne Lazara i Krsmana. Čula sam kad su rekli da će za svetoga Jovana biti veliko pomirenje. Jedva sam čekala da vidim što će to biti. Prvo dođe Božić pa sveti Jovan. Voljela sam Božić, to mi je najmiliji praznik. Tad majka pravljaše pogaču od šeničnoga brašna. Kakva je to pogača bila! Ovi sad kolači su – ništa!

Snijeg beše napada, smetovi do pasa, to sam već nekoliko puta rekla. Jake su zime na Brajiće, visoko je pa zagudi junački, a magle padahu rano i često.

Cijelo selo iziđe pred crkvu za svetog Jovana. Pred crkvu behu žene s kolijekvama na jednu bandu, a na drugu ljudi. Obukli najlješše što imaju. Lijepi su naši ljudi, visoki i stasiti, ka ova brda.

Stojahu mirno a puške behu položili pored sebe. Pusto oružje koliko je zla napravilo! Svi su oni iz zavađenih porodica. Neki su se već svetili, pa bi sad oni drugi da vrn u to je znalo oditi do iskopa. Nekad se više nije znalo ubija li neko onako, ili iz osvete.

Beše zima, a ja nijesam mogla trpjeti, nego skakah s noge na nogu, dok me neko ne udari muški po glavi pa se smirih. Krenuše žene put ljudi i pružiše im kolijekve:

„Molim te, kume, Gospodom Bogom i svetim Jovanom Krstiteljem, uzmi ovo dijete i krsti ga.....“

Pričali su još, ali nijesam mogla čut, izguraše me. Virila sam kroz narod i videh da oni ljudi uzimaju kolijekve, i videh da

neko nekome daje pogaču, ali nijesam mogla najbolje svatiti. Uljegoše u crkvu i dojučerašnji neprijatelji postadoše kumovi.

Đeco moja, muške glave treba čuvati za ratove, a ne da se između sebe ubijamo. Kad se sve to završi, razmače se narod i uđe Krsman, bos. Noge mu crvene, izranjavane, krvave od leda i zime.

Pride Lazarovim roditeljima:

„Oprostite danas, pa za vijek vjekova.“

„Neka ti je prosta krv Lazareva.“

„Od danas ja sam vaša krv i vaše meso.“

„Obuj se, sine! Obuj se Lazare, zima je velika, ne smiješ se razboljeti imaš dosta rabote doma“ - reče Lazarev otac i pruži objije ruke da digne Krsmana-Lazara. Obrnu se ćerima:

„Đevojke, hitajte doma da rasprećete ognjište. Kuća mora biti topla kad vam dođe brat.“ obrnu se:

„Ajmo doma, moj Lazare, majka će doći za nama.“

Od toga dana pa do smrti, Krsman beše Lazar, sin Joka Perišića. Zajedno su odili u planinu, orali, kopali i uveče zajedno odili na šedu. Ljudi pričaju da su svi vremenom i zaboravili da mu to nije sin. Lazar, odsad pa nadalje i ja ću ga tako zvati, sluša je roditelje i poštiva ih je bolje no da su mu pravi. Nikad im grku riječ nije reka. Pazio je sestre, odio je s njima na prela i u oro. Joki se nije obraća nego kad je baš mora. Gledali su i jedno i drugo da nikad ne ostanu sami. Joke je rabotala za dvojicu. Svi su je falili: „Blago onom ko je uzme.“

Dolazili su prosci, ali ona neće pa neće da se udaje. Tri seste su se udale a Joke neće, pa da je ubiješ. Poče otac da joj zami-jera ali džabe.

Jedne godine po Markovdanu, podoše Joke i Lazar sami u polje. Nijesu mnogo progovarali, no onoliko koliko su morali. Kopaju i muče. Oboje gledaju u vrh motike i ni lijevo ni desno.

„Oćemo li jest?“

„Jeđi ti. Pošlje ću ja.“

Uze Joke malo ljeba i sira, prebača zalogaj po ustima, nikako da ga obrne niz grlo. Diže se pa pođe da kopa. Malo potlje šede Lazar i odlomi komad ljeba. Zaboravio je da zalogaj stavi usta. Gleda ljepotu pred sobom. Bori se da je ne poglêda, no oko neće da sluša.

„Ljepše nema u pet sela. Neka što je lijepa, no što je mila.“

„Lazare, to ti je sestra. Lazareeee!!! Sestra ti je to , crni Lazare.“ - govoraše sam sebi, pa će opet:

„O, moja Joke!“

Nešto mu beše stalo u prsi, oće sve da popuca. Joke ne smije da se obrne, ka da zna sa kakvijem se alama Lazar bori. Sotona iza jednoga krša namiguje i kezi se:

„Niti si ti Lazar, niti ti je to sestra.“

„Marš, sotono!“

Bači ljeb i uvati se za glavu.

„Gospode, molim te da oćorim, pa da je ne gledam. Oslobodi me, molim te, ove sotone“ - pa poče sam sebi „Krsmane, tebe više nema ti si Lazar, Joke ti je sestra. Upamti Lazare sestra ti je to. Sestra! Sestra... sestra... sestra!“

Okolo mu samo ide i ne sluša ga. Upekla zvijezda, a snaga nadošla. Kad bi neko od njih dvoje progõrilo i gora i voda bi se uždile. Joki poče da nestaje vazduha, ka da joj je neko nogom sta na prsi. Ćera je Lazar sotonu i ćera, ali ona je bila sve veća i veća. Više se nije krila iza onoga krša, no lijepo bješe izišla pa ga mami. Lijepo je čuo kako poje. Manu rukom da je oćera pa se trgnu. Ruka samo što nije taknula Joku, prepade se. Zgrabi motiku, zamanu i skoro odsječe sebi prst na nozi. Linu krv na sve strane. Joke smaće maramu s glave i zamota mu nogu. Suze počeše da lete, neće ni one da slušaju. Bez riječi pođoše doma. Kad su bili skoro pred kuću Joke pogleda Lazara:

„Ko prvi dođe da me ište, udaću se.“

„Mora se, moja Joke. Onaj metak ne ubi samo jednoga.“

Ne prođe nikoliko, dođoše ljudi, isprosiše Joku. Otac se čudio kako je odmah pristala. Majci bi milo:

„Lijepi Bože pa se udaješ u Lapčiče. Podalje si, nećeš često dolaziti.“

„Majko, pa ti znaš?“

„Ništa ne znam. Jedino što znam, jednoga sam izgubila, ovoga drugoga ne dam. Ne dam da mi se kuća zatvori i da nam se ime zatre. Neće mi se zetovi širiti po ognjištu. Ovoga sina ne dam!“

Lazar je izveo sestru među svatove a šutradan je odio u prviče. Svadba je baš lijepo prošla. Pošlje nekoliko dana otac se začudi đe je Lazar, nije ga bilo cijele noći. Pođe da ga traži. Pred zoru dovede ga sa Lazarevog groba. Majka ga poljubi među plečke a njemu podoše suze:

„On trune tamo a ja ovamo.“

„Nemoj tako, uzdanico naša. Bog nam je uzeo jednoga a da nam je drugoga.“ - prozbori majka kroz suze. „Neka idu devojke, ti si ognjište ovoga doma, snago naša.“

Nije bilo utjehe za Lazara. Najjača je ljubav očima, ona traje cijeloga vijeka, znam po sebi. Miči se daole, počela sam da pričam pred vama nešto što se ne priča. Stisle su me godine, pa me strah da nešto ne pobrkam. Da se vrnem na Lazara.

Pošlje one rane, kad umalo ne otkide sebi prst, poče da se suši. Ništa nije zborio, samo je rabota i slabo što je ūsta stavlja. Rana je lijepo zarasla, ma je, može biti, nešto ostalo unutra. Bojali su se da će umrijeti. Otac podviknu na njega:

„Lazare, kućo moja, osvijesti se! Đevojke su se poudavale, trebalo bi da se ženiš.“

Poslušga i oženi se sa kojom mu je otac reka. Lijepo se oženio i dođoše đeca. Napuni se opet puna kuća. Stari Joko ćaše postrojiti unučad, pa svakome stavi u ruku po kocku šećera. Gleda ih je i dićio se s njima. Zvao ih je „blago đedovo“. Ne znam taćno koliko je Lazar ima đece, ali znam da ih je ima dosta, đetića i đevojaka. Od tada Đukići i Perišići smatrahu se familijom. Nijesu se ženili ni udavali jedni od drugih.

Prićaju ljudi da je Lazar pod stare dane reka:

„Neka su mi ova deca živa i zdrava, lakše je odrobijati, no ovako.“

Đeco moja, raspričala sam se o Đurišćima a zaboravih da vi rečem što je bilo s mojom sestrom, sa mojom Mašom. Zagledala se Maše u lijepoga momka i on u nju. Došli su da je prose i otac pristade. Udade se moja Maša. Poštivali su je u selo, mogla se udat za koga je ćela. Uljeglja je u dobru i poštenu kuću. Pošlje godinu, ili godinu i po, gledam sestru, ma mnogo se popravila.

„Da nijesi noseća?“

„Jesam. Tebi ne može ništa umaći.“

„Ne može. Oću sve da znam.“

„Moja Mare, ako budeš takva kad se udaš, ubiće te muž.“

„Oće šutra! Daću mu nogu. Niko neće smjeti na mene ruku pružiti. Braniće mene moja braća.“

Bila sam dijete i nijesam znala što me čeka. Da čoek zna što ga sve čeka u životu, može biti bi skočio u more da prekрати muke.

Maše se bojala da ne rodi felerično dijete. Bože me oprost, bolje ga je i ne imati, no bogalja.

Maše beše otežala, čekala je svaki dan kad će rodit, majka joj zaprijeti:

„Kad te stisnu muke kad se budeš porađala, nemoj se prepasti, to je tako. Iz muke se ljepota rađa.

Može se desiti da se prepaneš, pa da laneš što ne treba. Udušiću te.“

„Ne bi, dati, majko?“*

„Ne bi, ali bi morala. Bolje ti mrtva, no da se pomirenje pokvari.“

Jednoga dana sretoše se Maše i Lazarov otac nasred sela.

„Reci mi, dijete, kako si?“

„Dobro.“

„Dijete moje, nekad je laž izišla iz raja.“

* Ne bi valjda, majko?

„Nijesam lagala.“

„Vjerujem ti da nijesi, no oču reči, ako može biti jesti, neka ti je od naše kuće prosto. Sudbina je zla i prokleta. Nekad se ne može pobjeći ispod božjega zapisa. Svaka ti čast ženska glavo. Opet su nam vrata otvorena. Neće mi imanje komadati zetovi. Bog blagoslovio i tebe i to što nosiš ispod pasa.“

Poljubi je u kosu a ona njega u ruku. Pogleda je ispod pasa pa će:
„Sokole, nemaš ti majku no ajduka“.

Dođe dan da se Maše porodi. Svi su jedva čekali da vide oće li se odati, sad će znati je li istina ili nije. Narod ka narod:

„Krivo se klela, sad će videt.“

„Doša je đao pod svoje“.

„Rodiće sina, zaslužila je.“

Kakav je ko čoek, tako je i mislio. Majka se nije odmicala od nje. Sestra mi se dugo i teško porađala, dati se dijete popriječilo. Provirila sam krijući kroz vrata i prepadoh se. Moju Mašu oblila pot, a usta joj behu živa rana. Tad sam rekla da se nikad neću udavati. Lagala sam. Bojali su se svi da će Maša umrijeti.

„Majko, ne mogu više.“

„Možeš, diko, možeš. Još malo pa ćeš biti majka.“

„Oprosti, majko ali moram olakšati duš...“

„Muči kučko! Ako laneš grkljan ću ti izvaditi.“ - prosikta majka kroz zube.

Videh majku kako premeće parče opute preko ruke i tresse se.

„Majkoooo!“

„Meh mi na drob!“.*

„Majko, đe će ti duša?“

„Zlotvoru, bila đe moja sada.“

Svi su čekali šta će desiti. Pošlje nekog vremena porodi se moja Maše i rodi dva sina.

„Dva sokola! Maašala! Mašaaala!“

* Meh (ma^{ch}); „Mahovina mi po stomaku“ - stara crnogorska kletva; kad poželiš da si toliko dugo u grobu da se i mahovina po njemu uhvatila.

Nasta veselje i pucanje na svaku bandu.

„Vidiš, dijete, što reče onaj odozgo.“ - jedva progovori majka.

Veselilo se, kako da se ne vesele, dva detića. Dva detića, sokole moj! Što mislite, ne daj Bože da su dvije đevojke. Uuuf!

Imali smo muke s majkom. Samo što se Maše porodila, ona pade ka svijeća. Povezoše je ljudi na Cetinje. Doktor reče da joj je srce naprslo. Svi su mislili da je to zato što je dobila dva unuka, pa od radosti.

Nije ni čudo što je naprslo, no me čudi da nije prslo u stotinu komata.

Nikad više majčino zdravlje nije bilo ka prije.

„Bogami, govorila je istinu.“ - šuškali su ljudi. Đeco moja, da znate, dobrota se dobrotom vraća. Muški ne smiju osramotiti đevojke, a đevojke ne smiju zavadiť kuću u koju uljegu.

Nema gore kletve no kad prokune prevarena đevojka.

Stari su pričali da je jedna đevojka skočila s one litice iznad Krivog vrha. Vele imala je devetnajest godina i bila noseća. Đevojka a noseća!? Zavoljela se s jednijem momkom i ostala noseća, a on je pošlje nije ćio uzet. Đevojke pamet u glavu! Nema što muška ruka da ište iznad koljena dok se ne udate!!! Familija te đevojke kad je videla bruku, nijesu mogli izist iz kuće od sramote. Majka je stala pred njom:

„Kad si znala da se kurvaš, a ti sad nauči kako da se ubiješ. Bolje se sama ubij, no da braća šporkaju ruke.“

Ljudi vele da je iz tih stopa pošla na Krivi vrh i skočila. Prsla je ka jaje. Pokupili su je i saranili, niko suzu nije pušta niti crno obuka. Niko nije pita ni onoga momka što je nije uzeo. Što bi ga pitali? Muško je - njegovu je da pita, a njezino da ne da.

Boga mi, ni njemu nije bilo sve potaman. Pričaju ljudi da je svako veće dolazila u kuću. Mislili su neka prođe vrijeme, smiriće se. Pošlje godinu dana beše još gore. Uveće, kad familija posijeda da večera, evo ti i nje. Nijesu je svi videli no poneko, posigurno oni krivi.

„Ja sam vaša a i ovo dijete je vaše, dajte i nama koji zalogaj.“

Kad neko pruži ruku put nje čuje se samo smijeh i nestane ka magla. Rekoše da je jednoga dana došla i povela momka sa sobom da mu pokaže kako se leti.

„Muka me načerala, probaj da vidiš što je lijepo.“

Uvatila ga je za ruke i povela do mjesta đe je skočila.

Našli su ga u dno litice, na isto mjesto đe i nju. Jesu li to priče ili istina - ne znam, to sam uveče čula stare đe pričaju. Ćetići, pamet u glavu, ako počnete da ijete ono što se ne ije, jedite do kraja. Lako je đevojku osramotiti, ali njihove kletve su jedne od jaćih. Ne smije se ostaviti noseća đevojka niti pobjeći iz boja. Ko to učini, neka čučne kad piša. Ljepote moje, kad vas vidim tako lijepe, puno mi je srce. Vi ste bogatstvo.

Nije bijeda prazna šerpa no nesloga i pakost. Svaka žena može odvojiti domaćina od familije i prijatelja, a na pošljtku ga odvoji od same sebe. Čoek je glava a žena vrat. Ućim vas, moji ste, a i da ste tuđi isto bih. Pitate me ima li još prića iz mojega vremena... ima, ima ih dosta... kako se šetim tako ću i pričati.

Prićali su ljudi da su gledali vile kako igraju pored mlina. Dugaćke kose raspūštale i u vodu do pasa pjevaju i igraju. Neki su se bojali da idu u mlin kad padne mrak. Mlinar Ilija je zborio da ljudi lažu i da ih on nikad nije niti vidio, niti ćuo. Bio je gluv ka top, ne bi ih ćuo ni da su ispred njega. Sprdali su se pomalo s njegovom gluvoćom. Jedno jutro, kad se vraćao iz mlina, reće mu jedan mlađi ćoek:

„Dobro jutro, ćika Ilija!“

„Idem iz mlina.“

„Dobro jutro, ja ti velju!“

„Aaaa! Melju! Melju!“

„J... ti ženu.“

„Navalica je, nemaš rašta.“

Ta pošalica je ostala i do dana današnjega kad se dvoje ne mogu sporazumjeti.

Sve je to dobro i lijepo, ali ću vi malo i o sebi pričat. Morate znat đe su vi korijeni. Koljena i koljena vaša su iz ovijeh krša, sa Brajčića. Rođena sam u kuću Jovičića a udala se u Prentoviće. Bila sam najmlađa, živi đao. Nijesam ni imala igračke ka vi sad. Čah uzet jednu ćepanicu, pa sam je umotavala i ljuljala. Nekoliko puta sam ubrala mladi kukuruz, ka to mi je lutka, ima i kosu. Kad me majka uvatila đe berem kukuruz, nikad više mi nije palo na um.

Ništa nijesam znala što znaju đevojšice, bila sam ka tele. Majka mi ništa nije gōrila*. Jednom za ručkom, našla sam kad ću, požaloh se majci da me bole sise a ona viknu na mene:

„Muči, sram te bilo! Đevojšino! Sise ti rastu.“

Postiđeh se i utekoh od ručka. Učinje mi se ka da sam gola među familijom.

Braća su mi se bila poženila; Jovo i Ilija, Stevan se nikad nije ženio.

Moj Jovo se oženio s Danicom, svi smo je zvali Dadana. Gospode Bože, pozlatila se zemlja đe ona stala. Majka ono samo jednom rađa. Ništa joj nije bilo teško, svakoga je dočekala i ispratila s osmijehom. Za svakoga je imala lijepu riječ i da ga opravda za nešto loše.

Koliko je Dadana bila dobra, toliko je ova Ilijina bila zla. I ovo majka jednom rađa. Kako se ne nađe neka sredina između njih, no kraj na kraj. Kad su pošli da je prose, ovu Ilijinu, otac njen je reka:

„Krstinja je moje dijeta, ali bi se tri put opasala jezikom. Vrijedna je, što jest jest. Lajava je, što jest, jest. Nemojte šutra da me zovete. Reka sam vam, pa vi kako oćete.“

„Oćeš li da se ženiš s njom?“ - pita otac Iliju.

„Oću.“

„Neka vam je sretno!“

Kaja se pošlje otac što ga je puštio da se s njom ženi, no kasno.

* gōrila: govorila

Najviše je voljela kad šednemo da ijemo da napravi svađu. Dadanu nije mogla očima vidijeti. Otac je nekoliko puta reka:

„Zauzdaj ovo, Ilija, ili se seli.“

Džabe ga je otac opominja, ona je bila iz dana u dan sve lajav-ija. Koliko mi je puta rekla, kad smo bile same da sam ružna i nezgrapna, nijesam je ni slušala, ma joj nijesam nikad dužna ostala:

„Đevojko, što ne staneš u žito da ga čuvaš.“

„Od mene bi bježale tice, a od tebe bježe i ljudi i živina.“

Nije bilo dana da neko nju ne napane ili se sa njom ne pokara. Digli smo ruke od nje i niko se nije obréa na ono što ona reče, ma Ilija jest.

Jednom je napravila da je Jovo umodrio Dadanu. Što mi je bilo ža!

„Majku ti majčinu“ - mislim se ja.

Kad je mene napadala bolio me lakat za to, neka je napadala i Dadanu, nijesam se brinula, ali kad je došlo do batina, e to je bilo previše. Beše pošla da čisti konobu, tamo će ovce leže, a ja polako za njom. Skočih na nju, nije se nadala, pa je prevnuh. Spetljala se beše među ovce, a ja punu šaku brabonjaka njoj u usta, pa bjež napolje, pa u planinu.

Idem ti ja ka prava iz planine i nosim drva a pred kućom doček: Krstinja, Ilija, otac, majka.

„Ulazi u kuću, đeevojk!“

„Što se desilo?“ - ja ka začuđena.

Krstinja plače, veli da sam je naranila govnmima. Ja velim da nijesam. Otac mi zaprijeti da će mi na nos iskočiti majčino mli-jeko. I ništa - vuk izio magarca. Majka veli da je to sramota, brat mi živi s njom, ali vidim da joj je milo. Dadana i ja se ne smijemo ni pogledati. Kad smo ostale same plakale smo od smijeha.

„Znam da jesi.“

„Kad ije ono što ne treba, neka ije do kraja! Zašto te dira?“

Danima se nijesmo smjele pogledati, nas dvije, kad je Krstinja blizu. Ža mi je bilo Dadane, jedina me ona savjetovala i učila što žensko mora da zna.

Pošlje nekog vremena otac naredi Iliji da se odijeli. To i učinješe, pa se malo smiri kuća. Dadana beše noseća pa mi se požali da joj se ije nešto lijepo. Bogami ije se i meni iako nijesam noseća.

Došetih se, pa donesoh iz pojate koje jaje. Umutismo malo brašna i jaja pa to ispržismo, pa posusmo sa malo cukra. Uf, uf, prste da polizeš! Dok je Dadana pržila ja sam držala stražu da nas ne ufate. Izemosmo u slast, da je bilo još toliko. Dadana se bojala da ne ošete miris kad dođu, pa sam mlatila krpom po kući da iziđe miris.

Dode vrijeme pa se i ja zađevojčih. Plela sam čarape, vezla peškire, necala prekrivače i spremala miraz ka svaka devojka. Čuvala sam ovce i spremala prćiju, no će god da se obrnem evo ti ga Dušan Pobor. Beše mi dosadio, mota se oko mene. Beše tri četiri godine stariji od mene, a lijep ka slika. Najpre mi je smeta što me prati, a potlje mi bi čudno ako ga nema, pa još malo - poče da mi fali. Zimi se omladina igra, gađaju se grudvama snijega, pazila sam da svaka pogodi Dušana u vrh glave. Nijesam znala koji mi je đao, ali ako ga ne vidim dva dana čini mi se da je prošlo sto godina. Pričala sam Dadani: Dušan reka ovo, Dušan učinio ono, sve tako a ona se smijala:

„Moja Mare, ti si se zaljubila, ne znaš ni će ti je glava. Koliko si ga puta spomenula?“

„Jednom.“

„Petnajest puta po jednom.“

Malo po malo, ma i meni se učinje da sam se zaljubila. Poče nekakva žeravica u drob kad ga vidim. Pravo ću vi reč, kad ga vidim da ide put mene, zaboravim što pletem. Svaki put odmaknem pletivo da viđu jesu li čarape ili fanjela. Riječ po riječ i on reče da će doći da me prosi. Bi mi milo. Ma da vi pravo rečem, ovoga mi krsta, nije me prstom taka, samo očima na daleko.

Dodoše jedno veče njegovi da me prose. Dadana prisluškuje iza vrata. Krstinja me gleda pa reče polako:

„Daće dragi Bog, pa te neće dat, vidim da si luda za njim.“

Nijesam se mnogo brinula, mislim se, što me ne bi dali kad je ovakvi momak. Nećete vjerovat, ali me ne dadoše. Rekoše, neće dat devojkju u kuću izdajničku. Đed mu je uteka iz nekakvoga boja, više niko ne zna ni iz kojeg. Đed bio pametan, spašava glavu. Otac reče:

„Klica im je izdajnička. Gledaju samo sebe.“

Briga mene za njegovu klicu, oću njega. Zaprijeti mi otac da ne smijem ni da progōrim s njim.

„Ma kako da ne, samo ti reci i poslušat ću te.“ - mislim se ja.

Jesam, poslušala sam ga, nijesmo progovarali, ali smo se pogledivali. Ja sam čuvala ovce i plela, a on preko puta mene šedaše i đeljaše drvo; lijepe je svirale pravio. Mi se poglednemo a mene svaki damar udari. Čini mi se da mi je gore no da me takne. Čudi me da onijem iglama nijesam oči iskopala: niti sam znala što pletem niti đe su mi ovce. Što se mene tiče, sve su ih mogli vuci izest. Voljela sam ga još više odkada su mi zabranili. Majka je ošetila, pa mi reče jednog dana:

„Nemoj braću obrukati, devojčino! Krivi vrh je na isto mjesto.“

„Fala ti, što mi reče.“

Nijesam marila ni što oni zборе ni za Krivi vrh, a to ko je uteka iz kojega boja, to mi je bila najmanja briga. Budila sam se uveče od misli na njega. Jednoga dana reče mi Dušan da uteknemo zajedno. Nijesam smjela pristat. Povjerila sam se Dadani, a ona skoči:

„Nemoj Mare, kad te molim. Ubiće te braća, ubiće i tebe i njega kad vas nađu. Od kad se Maše klela u crkvu, devojkje Jovičića mogu se udat u koju god kuću oće. Svi vele: „To su devojkje iz one kuće što selo mire a kamoli kuću.“ Oćeš li da se začas zaboravi ono Mašino, svi će reć: „To su one devojkje što bježe ka lopovi.“ Ne smiješ zatvoriti vrata za pokoljenja. Vidiš

kako gledaju Dušana zbog đeda. Teško ti je, znam, daće Bog pa će se nešto promijenit. Kad vide, može bit da smekšaju vremenom. Molim Joka da nagovori oca da ti dozvoli da pođeš za koga očeš, ma...“ - zavrće glavom.

„Otac je tvrd orah. Nadajmo se.“

Dadani sam mogla reć da sam čoecka ubila ne bi me izdala. Vazda me lijepo savjetovala, bila je deset godina starija od mene a ka da mi je majka.

Za Ilinden dođe Niko Prentović iz Amerike. Cijelo selo ga je dočekalo. Kako i ne bi, dati petnajest godina nije dolazio. Gospodin čoek beše, u odijelo, a cipele mu se cakle. Pričaju ljudi da je doša da se oženi. Čoek u godinama a još se nije oženio? Sinovac mu, Joko, momak za ženidbu.

„On i sinovac neka se žene zajedno!“ - sprdala sam se.

Prođe nekoliko dana, evo ti Nika kod nas, doša da me prosi. Sa mnom nije ni riječ progorio. Mislila sam da me neće dati, ja nemam još ni dvaes i jednu a njemu blizu četeres. Bogami, moj otac me dade, i još reče:

„Kako da ti je ne dam? Da je nemam u kuću, kupio bih je da ti je dam.“

„Kupi kravu pa mu je daj, a mene ostavi“ - rekoh kad ostasmo sami.

„Da sam riječ.“

„Ti ako si je da, ajde s njim u Ameriku, bliži je tebi po godinama no meni.“

Udari me otac, linu mi krv na nos i na usta. Skoči Dadana da me briše i videh suze joj kaplju.

„Sram te bilo! S ocem tako. Želimo ti najbolje.“ - reče majka.

„Poželite mi najgore, pa me dajte za Dušana.“

Krstinja ide po kuću, razlećela se, milo joj. Mislim se: „Kučko, pa i ti si žensko.“

Pravim se da ne vidim njezinu sreću. Ugovoriše i svadbu, a mene niko ništa ne pita. Dogovorih se ja sa Dušanom da bježimo.

Jedno veče kad svi zaspāše, a ja ti polako iz kuće, iza pojate sam bila zabila moje stvarčice. Ja tamo, ali nema stvari, okreni obrni, nema. Uvati me neko za kosu iz onoga mraka, obrnuh se, ono majka. Čupa mi kosu i pestama me bije po glavi. Veli da je našla stvari i znala je što oću. Bije me majka, sve puca, do tad me niko nije bio, ni kad sam mala bila. Uvede me u kuću, a svi ka spavaju, ali mora da su čuli. Vratih se doma i legoh, suza suzu stiže. Dođe Dadana i leže pored mene.

„Što mi nijesi rekla, pomogla bih ti, kad je već dotle došlo.“

„Nijesam ćela da te plekam u ovo, Jovo bi te naružio.“

Cijelu noć sam plakala, nijesam ni znala da imam toliko suza.

Đeco moja, stara sam, što vele jednom nogom u grob, ali Dadaninu dobrotu ne mogu zaboraviti.

Dođe dan i moje svadbe. Ono jutro kad su me izvodili među svatove isto mi je bilo ka da su me vodili na Krivi vrh. Udadoh se za Nika, muž mi je, ma ja ga ne znam. Uveče svi polijegaše a ja nemam đe:

„Ajde ovamo.“ - veli on.

„Neka, neka, lijepo mi je i ođe.“

Šedoh pored ognjišta i tako sam kunjala cijelo veče. Āe da legnem pored nepoznatog ćoecka? Ne mogu. Zove on mene i šutra veče, ma ni da ćujem, opet ja pored ognjišta. Tako pet noći. Šesto veče će on: „Dolazi ovamo ili izlazi iz kuće.“

Što ću, legoh pored njega. Tako jedno veče tako drugo veče. Nijesam više ni pomišljala da šednem pored ognjišta. Bogami, jedva sam ćekala da padne mrak da polijegamo. Polako poće da mi se mili i Niko. Beše tu do proljeća pa pođe za Ameriku. Ostadoh sa đeverom i jetrvom i to noseća. Jetrva mi je bila ka svekrva, ali ne mogu se požaliti na nju, niti mi je pomagala niti mi je odmagala. Kad je Niko kreta za Ameriku samo mi je ruku pružio. Sram ga je bilo da se celiva sa ženom ali ga nije bilo sram da mi zaprijeti da ga slučajno ne osramotim. Poslije nekoliko mjeseca rodi se moja Milica. Nije mi bilo krivo što je žensko.

Mlada sam, biće još dece. Porodila sam se u pojamu da ne šporakam kuću. Dani su prolazili i pisma su stizala iz Amerike. Moja Milica beše skoro proodala a Niko nikako da stigne. Teško je ženi bez čoeaka. Teška je noć, mlada sam bila, a teški su i dani. Leži moja Mile u kolijevku pa obrée ručice, gleda ih. Mogla sam je cio dan gledati i malo bi mi bilo. Pođosmo jednom jetrva i ja u planinu i ponijesmo Milicu. Vezale smo ogrnjač između dva drveta, podojih je i ona zaspaa ka janje. Mi dvije pođosmo da skupljamo sijeno i drva. Odjedanput nešto mi neda mira, idem da je obiđem: majko moja, imam što i vidijet - zmija se sklupčala i spi joj na prsi. Ciknuh. Dotrčaa jetrva pa mi veli: polako, da mučim, i da se odmaknem. Skide maramu sa glave i uždi je. Onaj dim krenu put đeteta i zmije, ona se razmota i polako se spušta niz onaj ogrnjač i odgmiza. Ne tače dijete. Sreća što ne bih sama. Uvatila bi je goljem rukama a ona bi, možebit, zaklala mene ili, još gore, dijete. Rekoše žene da to sluti nesreću.

Bio je loš znak. Pošlje deset dana umrije moja Milica. Dva tri dana je kunjala i jedno jutro nađoh je mrtvu u koljevku. Što da vi rečem? Ne daj Bože ni najvećem zlotvoru da svoje dijete saranjuje. Treba da ide po redu. Mislila sam neću to izdržati, pa vidite da jesam. Ođe sam pred vama sa navršениh osamdeset, a moja Milica ne napuni ni godinu. Evo me ka spomenik stojim i ništa mi ne fali. Da je pravde na ovome svijetu pasale bi nas dvije zajedno. Koja majka saranjuje dijete a ona ostaje? Malo koja. To može samo Mare Nikova, kučka bez srca i duše. Neće srce da prsne, pa neće. Ležim uveče a prsi da mi popucaju, nadošlo mlijeko. Majka ošeti kad joj je dijete gladno. Što ću? Kleknuh na koljena i počeh da muzem mlijeko, ono kaplje i ide u zemlju. Znam da je crna zemlja teška, ali se nadam da će majčino mlijeko naći put do đetinjih ustašca. Malo mi je lakše, čini mi se ka da sam moju Milicu podojila. Izmuzala sam se svako veče i, malo pomalo, presahnu mi i mlijeko. Mogu vam reć da mi bi žaa, ka da se prekinu veza s mojjjem đetetom.

Dođe Niko pošlje mjesec dana. Nijesam ga videla više od godinu i po, skoro i dvije. Dijete se rodilo i umrlo a on ga nije ni vidio. Pruži mi ruku pa veli:

„Nijesi mogla ni to dijete sačuvati!“

„Tebe manitoga čuvali.“ - mislim se, što mi na muku staje. Nema lijepu riječ da mi rekne. Čoek ti je ka stoka, sve pregura. Niko ostade tri godine. Ne znam kad mi je bilo gore, kad je doma ili kad je u Ameriku. Bio me za svaku sitnicu. Više nijesam znala kad će me udariti i zašto. Tešku je ima ruku.

Jednom je ubio Boga u meni jer nijesam znala da mu očistim cipele. Okle bi znala kako se mažu cipele kad svi ođe nosimo opanke. Ajde da me nekad udari, pa domaćin mi je, ali me bio preko mjere. Šetih se kad sam rekla da mene ne smije niko udariti i da će me moja braća braniti. E, đeco moja. Smije, Boga mi, smije i još kako. Jednom svrnuh u rod sva ubivena, a otac me preduhitri:

„Možeš da zboriš što god očeš ali ja znam da ti lijepo živiš. Domaćin ti malo, malo u Ameriku, gospodin čoek. Sreća što ne pasa u onu kuću izdajničku.“

„Jeste, vala, lijepo mi je da ljepše ne može bit. Nijesam došla da se žalim no da te pitam:

„Što me ne bači sa Krivog vrha, no me dade Niku Prentoviću? Da si to učinio do sad bih se smirila.“

Lijepo me moj otac udomio. Nije me da u izdajničku kuću no u junačku. Niko me bije ka da bije Turčina. Živim baš lijepo, imam ljeba i uz ljeba i šaku u zube. Ostadoh opet noseća. Niko me nije bio kad već beh otežala. Malo prije no ću se porodit Niko reče da je sanja da ću rodit sina ali ga moramo nazvat Selim. Niko neće ni da čuje. Veljaše da mu je neka žena gōrila u snu da da đetetu tursko ime pa će živjet. Ne šće. Rodih ja đetića - Vukašina. Baš smo se svi oveselili. Ne prođe nikoliko i mi se odijelismo od đevera i jetrve. Bi mi i milo i ža. Nijesam imala s njima nikakve muke. Odijeli smo se. Niko kupi još jednu vrtaču,

ljepota božja. Ma radost ne potraja ni četiri mjeseca, umrije moj Vukašin. Ona zmija što se beše svila pokojnoj Milici na prsa, sad se svi meni. Gledam domaćina a u mene nešto proključa:

„Ja ne sačuvah ono prvo, ma Boga mi, ni ti ovo drugo. Džabe si bio tu.“

Obrnu šaku pa me udari po ustima. Pukoše mi usta i linu krv. Meni je svejedno, ne boli me. Duša me boli jer je jedna i čemerna. Stisla me tuga, dvoje dece mi leži pred crkvom, đe ćeš višeg jada. Prođe pored mene jedanpute Dušan Pobor pa reče:

„E, lijepa moja Mare, nijesi to zaslužila. Vidiš imam dijete, neka mi je živo i zdravo, ali svaku tvoju tugu odbolujem i dan danas.“

Poglednuh ga pa nastavih dalje, ni to me ne dotaknu, ništa me više ne može dotać. Taknulo me da gore ne može biti. Dvoje dece!

Dani su se vukli ka svinjska crijeva. Prazna mi je kuća bez dece. Niko ostade doma, nije pasa u Ameriku. Uveče šedimo ka dva panja. Ponekad časmo poč malo da pošedimo kod Iva Jokova. Puna kuća, pa se s njima malo našalimo i nasmijemo. Ivo je ima neku čudnu bolijest - u po rabote zaspi. Ruča, zalogaj mu usta, on zaspi. Kopa, u po reda čučne i zaspi; pitaš ga nešto on zaspi i kad se probudi odgovori ti ka da si ga toga momenta pitala. Neko mu beše reka da ide pod Ostrog i bio je. Kad se vrnuo reče da je sila naroda tamo dodila. Puštali su ga da spi ispod odra đe počiva Sveti Vasilije. Vjerovali ili ne, oka nije sklopio. Noć mu je prošla kao tren ali san neće. Kaluđeri su samo vrceli glavom i ništa mu nijesu rekli. Naroda jasnoga i kukavnoga bilo je koliko oćeš. Priča je kako su dvije žene krenule da uljegn u crkvu, ali oćeš. Jedna od njih pade na vrata od crkve jednom, pa drugi put, pošlje krenu četvoronoške u crkvu ali ne može. Čudna neka sila joj ne da. Izide kaluđer i reče joj da ne prilazi više crkvi, toliko je grešna da joj Sveti Vasilije ne da da uljegn u to sveto mjesto. Slušam ja Joka i njegove priče pa riješih da i ja odem pod Ostrog. Dozvolio mi je Niko. Popeh se do crkve lako ka tica, nijesam ni ošetila koliko je visoko.

Pala sam pred njegovijema moštima i molila se da mi da zdravu decu koja će majku nadživjeti, što je i normalno.

Pošlje mjesec dana ja opet noseća. Od momenta kad sam saznala da sam noseća pa sve do poroda, svako jutro sam prije zore odila u crkvu. Molila sam se Gospodu Bogu da mi da zdravo i normalno dijete i da mi ga čuva. Radovala sam se detetu, ma me bio strah. Najsrećnija bih bila da mi je cijeloga života pod pasom. Iz droba mi ga niko ne može uzeti. Dođe vrijeme i rodih mojega Aleksu, oči majčine. Zenica oka! Lijepo je napredova. Budila sam se deset puta da poglednem je li živ. Napuni oči moje, moj Aleksa, godinu ipo a ja opet noseća. Sretna li sam bila tih dana. Dešavalo mi se da mi je koža tijesna od tolike sreće. Lako sam se porodila iako su dvoje - Veljka i Veliku. Troje dece! Svako ubogovito jutro i večer sam klečala i zafaljivala se dragom Gospodu što me obdaru sa tolikom srećom. Moj Aleksa je i progōrio, to mi je prvo dijete da je progōrilo, traži mi vode:

„Nana lok, lok.“ - evo i sad mi je smiješno kako je on to lije-po govorio. Činjelo mi se da pametnijega nema na cijele Brajiće. Uveče kad šednemo a on trči od mene do Nika pa do kolijevke. Ja, ka ijetko, govorim mu da se smiri, a milo mi. Bio je ka čigrica. Moj Aleksa, rana moja neprežaljena, rasta je ka iz vode. Ovo dvoje, Veljko i Velika, behu mirni, živi se nijesu čuli. Podojim ih i presvučem i oni spe ili guču.

Dani su mi lećeli, dok se obrnem, ono kraj neđelje. Niko, troje dece, stoka, ma puna kuća. Malo mi se ublaži tuga za Milicom i Vukašinom; koja majka može dijete svoje preboljeti, no jad malo splasnu. Tugu malo zavarah.

Sve pare koje mi je Niko sla iz Amerike nijesam trošila, no sam kupovala ili stoku ili zemlju. Mučenik je kopa zlato tamo neđe po Kaliforniji a ja da to sprčkam. Sačuvaj bože! Gledam decu, pa mi sve milo što sam zemlju kupovala - dva detića, dva domaćina. Jednom se omače Niku pa me pofali:

„Druga bi to rasprčkala a ti si, ka prava žena, čuvala.“

Bi mi malo nezgodno, ali i milo što me fali, nijesam naučila. Uveče, po večeri kad đeca poliježu, a Niko i ja pričamo, pa mi milo. Za onoga rata, doša ti je Niko sa ostalima dobrovoljcima i ratova, dobio je zemlju u Vojvoda Stepu. Nije mu ni na kraj pameti bilo da ide tamo. Ljudi pričaju da je tamo sve ravno.

„Lažu.“ - mislim se ja. „Čuješ ravno? Kako može biti ravno? Đe su im planine? Đe im je gora? Kako može postojati mjesto na ovoj ploči zemaljskoj a da nema krša i goleti. Mjesto je takvo kakvo je, đeca nam imaju i tamo imanje. Mislimo se nas dvoje, kad nam đeca stasaju neka odluče sami koji će na Brajiće a koji u Vojvoda Stepu. Velika će se udati, pa će muž tu i ona.

„E, moj Niko, oni još pišaju u pelene a mi ih vać poženismo i poudavasmo.“

Milo mi je bilo o tome pričati. Sve je to bilo dobro i lijepo, no ja napravih veliku sramotu da veća ne može biti. Sve ću vi kazati, od riječi do riječi, kako je bilo. Nijesam smijela to učinjet. Nijedna Crnogorka nije to učinjela, ali ja jesam.

Beše zaladilo, došla jesen, pa počnu da se spuštaju one teške magle. Niku beše nešto teško, dušilo ga je, pluća su mu bila puna one zlatne prašine. Pođoh u planinu, krpila sam preobuku, skupljala drva i čuvala ovce. Uveče kad sam pošla doma, natovarilah se, jedva sam odila pod bremenom. Beh se umorila muški.

Na vrata me dočeka Aleksa, gladan. Podmirih đecu, pomuzoh ovce i koze, pa brzo da podgrijem varivo i za nas dvoje. Tamo, ovamo, a večera se pregrija. Nasuh Niku, računam, nije mali, zna da se pripazi. Dati beše i on gladan pa odmah srknu - opeče se. Taman sam se bila savila da uzmem komad ljeba, nemam kad šest, kad me Niko udari po obrazu, sve sam zvijezde videla. Nijesam se nadala, zamalo da panem.

„Ne znaš“ – veli – „ni večeru dat a kamo li što drugo. Ispekoh se.“

Nešto mi puče, što mi bi ne znam.

„Sad si me udario i nikad više.“

On se diže pa me udari još jače. Popucaše svi dizgini, obrnuh se pa ga ufatih za prsa. Čini mi se, ovoga mi krsta, da sam ga digla od zemlje iako je bio ljudina.

„Da me nijesi više udario nikad, jer će ti se ruke osušiti obadvije.“

Zamanu on opet da me udari a ja ga gurnuh i on pade. Stadoh više njega i stavih mu nogu pod vrat. Sramote! Da je i jednu progorio udušila bih ga sigurno:

„Nije te majka rodila, no te kučka oštenila ili te u trk izbačila. Što me biješ? Od tebe ne dočekah ni jednu lijepu riječ. Bojiš se da se ne kurvam, na to si treba mislit kad si se ženio. Mogla sam ti ćer bit, sram te bilo. Drugi put kad me udariš zubima ću ti grkljan izvaditi ka vuk ovci. Digni se, mudonja, pa zamahni još jednom ako ti je srce junačko. Stalno zboriš da sam luda i da ništa ne znam; imam muža da me nauči. Ti si pametan, proša si po svijeta, a postariji si. Sramota bi i bilo da sam ja pametnija. Lakše bi mi bilo da sam nečija sluga no tvoja žena.“

On beše zinuo, ali ni jednu nije progorio. Ne daj Bože da jest, udavila bih ga.

Tresla sam se kao prut, čula sam zube kako mi cvokoću. Bi me i sram, staviti nogu domaćinu pod vrat - đe to ima. Sve je ovo istina od riječi do riječi. To je najveća sramota što sam učinjela u mojemu vijeku.

Što bi mi đeca rekla da to vide. Izidoh iz kuće i šedoh iza pojate, sva sam se tresla. Ne znam koliko sam šedela pa evo ti ga Niko, mislila sam opet će me udariti a on ti:

„Ajde u kuću, ozebćeš.“

Mogu vam reć da to nikad nije spomenuo, ali me nikad više nije ni udario. Nijesam ni ja zlatna. Vrijedna sam i poštena i nikoga neću tać, ali ko mene takne bolje da je sio u osinje gni-jezdo. Klica mi je takva a i život me šiba.

Đeca su rasla a Niko i ja smo se lijepo slagali. Mojemu Aleksu peta godina a ovi dvojce malih još malo pa će tri. Ovo dvojce

malih mi se čine blijedi i neveseli. Pogledam ih pa mislim da mi se samo učinjelo, ne smijem ni pomisliti na nešto loše.

Riješi Nikov sinovac, Joko, da se ženi sa jednom djevojkom iz Prekornice. Pričalo se da ime određuje kakav je ko, kad pomislim na Jokovu nevjestu, valaj istina je. Zlatana su je zvali, a i bila je zlatna, vazda nasmijana. Čini mi se da mi, onako nasmijana, pruži komad budavoga ljeba u slast bi ga izela. Ijedili su se neki ljudi iz sela što uzima djevojku iz drugoga sela, boje se da njihove ne ostanu neudate. Gledalo se da se prvo udavaju djevojke iz sela, pa tek onda da se ide u drugo selo.

Joko i Zlatana su se baš zavoljeli i niko im nije branio. Ugovoriše svadbu, a moj Niko stari svat. Milo mi je bilo što se Joko ženi, ali neki strah me uvatio, pa ne znam će ću ni što ću. Čega god se dovatim, sve mi je teško, sve me mrzi. Krenuše svatovi rano po djevojku, treba poč tamo i vratit se. Ona zmija u njedra samo sikće, a ja se sve čudim što mi je. Aleksa i Velika se digoše pa odmah zakokoriše, ka pilići. Veljko, neveseo, samo spi. Pitam ga da li ga nešto boli, on vrti glavom da ga ne boli ništa. Uzeh ga u skut da ga malo podržim pa da krenem u Budvu kod doktora.

On, oči moje, gleda me nekako molećivo, odjednom mu udari pjenica na usta i ispusti dušicu. Umrije mi tako brzo u ruke da dugo nijesam ni znala što se dešava. Dugo, dugo sam ga držala u skut pa tek onda mi dođe do mozga da je ispušta dušicu. Zakukah, i za kukanje mi je. Svadba je a dijete mi umrlo. Ne znam što ću. Reče mi komšija, Ivo Jokov, da će krenuti da im javi a oni kako oće. Krenu on za njima i srete ih na po puta. Niko kad ga vide, noge mu se ošeškoše. Priča mi je poslije da je tačno znava da je umrlo neko dijete jer mu strah noćima nije dava mira. Pusti roditeljski ošćaji. Kad ih je Ivo sustiga, Niko mu reče:

„Znam da je neko dijete umrlo? – pita, a nada se da će ovaj reći da se vara. Ivu krenuše suze:

„Nemoj mi gōriti koje je. Pošli smo Joka da ženimo i ovo se mora završiti. Ajde ti doma, a mi ćemo doć sa nevjestom.“

Svatovi se sneveseliše i ne znaju što bi. Kad su stigli, pred kućom nevjestinom Niko izvadi levor i poče da puca, pa zapoja. Glas mu beše jak, on poje ka da caklo lomi. Ljudi vele da su se naježili. Poveo je i kolo.

Lijepo povedoše i dovedoše mladu. Niko je pucao i veselio se. Jednog momenta nijesu mogli razaznavat poje li ili plače. Po večeri dođe doma.

„Mare, koje je?“

„Veljko.“

„Fala Gospodu Bogu, ostavi nam Aleksu i Veliku.“

Suza mu suzu stiže. Sahranismo Veljka, a pošlje petnajest dana i Veliku. Rane moje žive! Po groblja moje dece. Pop veli da su oni sad anđeli. Od mene je i previše, ako se mora neka daju i drugi, a ne sve ja. Pop me savjetuje da ne plačem, da je to dar Bogu i da je to njegova volja i da su oni sad anđeli. Rekla sam mu kad je tako lijepo neka i on da koje, pa da vidim što bi onda reka. Ma kad bih znala da će sveci postat, ne dam. Prvo sam majka pa potlje žena. Pala sam na koljena i digla ruke put neba:

„Gospode, Aleksu ti ne dam. Samo mi je još on osta. Ti si sve-mogući ali sad sam ja jača. Majka sam, ne dam ti ga, Gospode!“

Uvatih Aleksu za ručice pa pravo na Cetinje kod doktora. Sve sam mu lijepo ispričala i rekoh mu neka pogledne Aleksu. On veljaše da je dijete naoko zdravo, ali može bit mu krv ne valja.

Pogodi doktor ka prstom u guzicu! Ne valja krv mojoj deci! Oni su mali pa nije imala kad ni da im se pokvari. Mislila sam da ih nijesu, možebit, vještice napale, nešto jes al ne znam što je.

Dovedoh Aleksu doma i stavih ga u skut. Niti sam mu davala da izide iz skuta niti sam spala tri noći. Dijete se uplaka, neće da miruje, oće da se igra. Ja ga stisla pa ne dam da mrdne, čini mi se ako ga odmaknem metar od mene izgubiću ga. Vidim umoran i izmrcvaren od moje ljubavi i straha pa popuštah, stavih ga da spi. Nijesam se odmicala od njega. Niko ništa ne smije niti da mi reče niti da me pita.

„Jača sam i od tebe, Gospode! Dosad sam te molila, pa ništa, a sad da znaš - ne dam.“

Majka me moli da iziđem malo iz kuće, ali ne pada mi na pamet; krijem dijete i od Boga. Samo mi je on osta. Oči moje iskapane, čaše šest kod mene pa glavicom me udara ka telence, pa se smije. Jednoga dana pita me đe su Veljko i Velika, nema s kim da se igra pa da oće kod njih.

„Đe ćeš?!“ - vrisnuh.

Dijete se prepade a u mene umrije svaki damar. Potlje mi, moj Aleksa, stavi ručice u njedra pa će:

„Nana, kupi mi crevlje. Oću da idem.“

„Đe ćeš, snago moja? Majka te kumi da je ne ostavljaš.“

„Kupi mi, nana, oću da idem.“

„Đe ćeš?“

„Idem daleko. Idem u Ameriku sa tajom.“

„Muči! Niđe ti ne ideš!“

Vidio je Nikove crevlje, pa mu se, dati, dopale. Uveče sam mu pričala kako mu je otac bio u Ameriku, pa dijete ko dijete, svašta mu pada na um, a mene uvati strah. Nijesam ćela da ga slušam, nijesam ćela da mu kupim crevlje ni za živu glavu. Bojala sam se da to sluti na zlo. Nije bilo dana da me nije molio da mu kupim cipele. Počela sam da miješam crnogorski i gospodski pa nekad reknem cipele a nekad crevlje. Da sam znala što će sve bit, kupila bi mu ih. Danas mi je živa rana što nijesam to učinjela. Jedno veče mi beše lega na prsi pa me ljubi, da je bilo sreće da me mrtvu celiva, i moli me da mu kupim crevlje. Mislila sam, ako mu ih kupim, otići će, ostaviće me. Ostavio me svakako. Đeco moja, kad umrem zaklinjem vas da me saranite bosu. Kad je moj Aleksa pasa bez crevalja, mogu i ja. Živu bi me sram izio kad dođem pred mojim Aleksom, on bos a ja obuvena. Moj Aleksa da vidi da imam crevlje - sačuvaj Bože! Đeco moja, ne molim vas no vas zaklinujem, ako budete pored mene kad umrem, da me saranite bosu. Zadnju mu želju nijesam

ispunila, nijesam ćela. Pokunji mi se dijete, neveselo. Pitam ga što mu je, on veli samo da mu se spi. Pošlje dva-tri dana umrije mi i Aleksa. Gledam i ne vjerujem, tu mi beše jetrva a ja ću ti njoj:

„Zima mu je, idem da rasprećem ognjište, mora se malo ugrijati. Āetetu mi je zima, rućice su mu se oladile“ mislila sam ako ga utoplím povruće se.

Poćeh golijem rukama da prškam kroz onaj ųar, i ne boli me. Ufati me jetrva, plaće, suza suzu stiųe:

„Mare, gore ti ruke.“

„Kako? Ne bole me. ųto ti plaćeš?“

Zamotavaju mi ruke, vele da su ųive rane ali mene ne bole, ma ništa, mogli su me komadat noųićem, ništa ne bih ošetila. Okupi se narod, plaću, a ja ništa ne znam. Ne znam ni je li mi ga ųa. Svejedno mi je, samo bih da dijete utoplím.

Moji se boje da se ne ubijem. Neću. Neće ni Bog da me primi, no me ostavio ka kastig da se narod ćudi kakva sam majka - ćecu pokopala a ja ųiva. Ostavio me da se narod sprda sa mnom. Svakoј pravoj majci bi srce puklo ka caklo, a meni ništa. Ovoj kućki neće. Da sam ih oštenila više bi ih voljela. Da se ubijem? Ne! - nijesam to zasluųila. Prekratila bih sebi muke i pošla kod svoje ćece. Trebalo je ųivjet bez njih. Moųebit da sam nešto zgriješila i da ne znam, da moram oduųiti dug. Moųda je to moj grijeh i moja kazna. Treba ųivjeti – e, to je kazna od Boga. Svaki ubogoviti dan bez moje ćece je kazna i to ųestoka.

* * *

Pitam se i ja, dok sedim pored moje devojćice, da li je i ovo moja kazna. Sedim i brojím sate da li će preųiveti. Svako od nas, bio bogat ili siromašan, doće u situaciju da zaviri u svoju dušu, u svoja nedra. Vraćam se u najranije detinjstvo i prebiram po svojim postupcima i traųim gde sam pogrešila. Nićega se ne mogu setiti, jedini moj greh je da sam zavidela majkama. Zar je greh toliko ųeleti da budeš majka da osetiš ljubomoru?

Možda sam ipak negde pogrešila? Gde? Zavirila sam duboko u svoje zenice i u njihovim dubinama ništa nisam našla. Čista sam pred samom sobom, a to je najteže, imam pravo da se molim i da naredim. Ustajem odlučna, samouverena i naređujem:

„Moraš da ozdraviš! Naređujem ti! Bolest mora napustiti tvoje telo. Majka sam imam pravo da naredim. Upamti, moraš ozdraviti! Moooraš!“

Osetih neki čudan zrak koji prođe kroz nas dve. Vidim, ili mi se čini da vidim, bolest kako napušta to malo telo. Znam da će moja devojčica preživeti. Baš me briga što će reći lekari, majčino srce zna bolje od svih svetskih stručnjaka. Sviće i bolnički hodnici se bude. Lekari i studenti ulaze u našu sobu:

„Beba je preživela ali još ne znam koje su posledice.“ - objašnjava lekar studentima.

„Nema posledica, ja ne dam.“

Lekar me tužno pogleda i izađe iz sobe. Ko zna što su pomislili, ali me nije briga. Srećna sam. Beskrajno sam srećna. Plešem po sobi, dobila sam i bitku i rat. Osoblje me tužno gleda.

Danas je već treći dan kako mi je lekar rekao da je moja devojčica prošla bez posledica. Neki čudan osećaj je u meni, ne znam da ga definišem. Prilazim lekaru, da mu se zahvalim:

„Hoću da Vam se zahvalim za sve što ste učinili za moju bebu“ - uplašila sam se da se ne rasplačem ili ne zbunim (zbunjenost - moj kamen oko vrata) i na kraju ne kažem ono što želim, ali srećom ništa od toga .

„Doktore, prvi put u životu osetila sam sreću tek kad sam nju rodila. Ona mi je početak i kraj sveta, ako vam kažem da sam je satkala od želja onda znate koliko je to hvala. Moja zahvalnost je beskrajna, to je zahvalnost majke.“

Posle par dana prišla mi je sestra i pitala me:

„Što si poklonila doktoru? Rekao je da skoro nije dobio tako lep poklon.“ Čutim. Što da kažem? Ovo što sam rekla za nekoga je mnogo a za nekoga ništa.

* * *

Izniješe mi dijete iz kuće, narod plače a ja ih gledam neđe odozgo i nijesam s njima. Velika je graja i to mi smeta. Vidim i Nika kako kuka. Oće kuću da zaključa a ljudi mu ne daju. Kad su mi dijete spuštali u raku samo sam jednom ciknula. Kad poče zemlja da udara po sanduku potrčah u crkvu i pljunuh na oltar i na crkvu, i padoh.

Bog mi je uzeo mnogo dece, premnogo, a mene ostavio. Nije smijo tako, njihove dušice su čiste, nije ih smio uzet! Mnogo su mali da iskupljuju nečije grijehе.

Ničega se više ne sećam jer sam zaspala. Zaspah oko Troičin-dana* i probudih se na Malu Gospojinu**. Spala sam oko tri mjeseca. Ponekad sam jedva kroz trepavice videla majku, pa Mašu, pa Dadanu. Vele da su me nekako ranile, preobukovale i umivale. Mene je u tom snu bilo baš lijepo, bila sam sa svojom decom, oni su se igrali i skakali po meni. Čula sam njihov smijeh a srce se napelo od sreće. Beše mi prelijepo, no dođe zlo pa počeh da se budim. Ne mogu otvoriti oči ali sve znam i sve čujem. Čuh Mašu:

„Molim te, Gospode, uzmi je, život joj je kazna. Da je čoecka ubila ovo nije zaslužila. Ne postoji zlo koje neko može učinjet da mu kazna bude ovolika. Koliko sam te, Gospode, molila da uzmeš neko moje dijete a da Mari ostaviš bar jedno. Molim te, Gospode, uzmi je, ne kažnjavaj je više pa da mora da živi. Ja imam devetoro a ona nijedno. Bolje da joj ih nijesi ni dava. Ovako je najgore daš - pa uzmeš.“

Svaki put sam znala kad je Maše došla jer je ona samo molila Gospoda da me uzme a meni milo.

„Moli, Maše, moli!“ - viknuh sva srećna. Ona poskoči, pa me pita što sam rekla, a čudi me kako ne čuje. Počeh polako da

* Kraj maja.

** Kraj avgusta.

otvaram oči. Buđenje mi je vazda najgore. Otvorih oči i šetih se da sam sama i da nema moje dece i odjednom opet zasпах. Popeh se opet u oblake kod njih.

Rane majčine, imaju krila pa lete ka čelice i igraju se s majkom. Skaču, vesele se, ciče, a malo podalje stoji moj Aleksa, gleda me i smješka se. Poglednuh ga bolje, a on obuo nove crevlje pa se diči. U momemu životu nijesam videla lijepše obučenoga. Zovem ga da dođe kod mene, a on stavio ruke na pleća, diga glavu pa neće da dođe, zori se.

„Najstariji sam, moram da čuvam braću i sestre.“ - veli on.

Ima što i da čuva, dece moje tamo premnogo. Osećala sam kad me neko češlja i umiva a meni milo, neka deca vide kako im je majka čista. Gledam ih kako lete oko mene, pa ne mogu vjerovat da sam ih toliko rodila. Bože što mi je bilo lijepo, u momemu vijeku nije mi bilo ljepše do tada, ni prije ni potlje.

Deca se razigrala oko mene, a Vukašin savi krilca pa pravo kod mene u skut, traži da ga podojim.

Raširih obadvije ruke, zagrlih ga i celih ga, i odjednom... Utekoše sva moja deca i ja se probudih.

Kazna božja! Mora se živjeti. Zemlja tvrda a nebo visoko. Probudih se, to je strahota. Dođe narod da me gleda, vele da nijesu čuli da je neko toliko spava. Bilo me sramota od naroda što sam živa. Svi se čude kakva sam, vele kost i koža. Majka me obuče i očešlja i ja šedoh ispred kuće. Malo potlje dođe i Niko iz planine. Bi mu milo što sam se probudila, pa šede do mene i celi me. Prvi put me celi da neko vidi.

„Jadna moja Mare, dušu sam ogriješio s tobom.“

„Kasno Marko na Kosovo stiže.“ - mislim se.

Stavi mi ruku oko ramena, a meni bi teška njegova ruka. Da je to prije učinio ne znam ští bih učinjela od sreće, a sad sam jedva čekala da je makne. Svako ubogovito itro* ćah šest na onu

* jutro

klupicu ispred kuće i ćah uzet jednu ćepanicu, ka kad sam mala bila. Malo sam sa kim progovarala, samo sam držala onu palicu i ljuljala sam je po cio dan. Molili su me da ostavim taj zamotuljak, ali ne mogu, prazne su mi ruke, tako mi je lakše. Behu one crne brajicke magle, ali ja na moju klupicu i niđe drugo.

Jedno jutro dođe Dadana da joj pričuvam dijete, nijesam šćela. Ostavi ona dijete u kolijevku i pasa. Mislila sam da je pasala, a ona i Maše su virile da ih ne vidim. Neću tuđu đecu da pazim kad nemam svoje. Ljuljam onaj zamotuljak i ne gledam dijete. U neko doba dijete zaplaka i ja se prepadoh da ne ispane iz kolijevke, baćih palicu i zgrabih dijete. Dok sam ga uzela u ruke odmah izvadih sisu da ga podojim. Kakvu sisu? Ono nijesu sise no ćaprine suve i presušene. Nosila sam dijete po kući i pojala mu. Nema lješega mirisa pod kapom nebeskom no što je miris đeteta. Svaki dan su mi donosile dijete i ja sam ga pazila. Nijesam više uzimala onu palicu. Malo po malo, počeh da rabotam po kući.

Jednoga dana dođe Krstinja pa će ti meni:

„Nijesam došla zbog tebe no sam došla da Iliji učinim na volju. Pokarali smo se, reći ću mu da sam bila kod tebe pa ćemo se rasprićati. Zaboraviće i zašto se najjedio. Samo da znaš da zbog tebe nijesam došla.“

„Dobro ti meni došla, kako god da si došla.“

Bi mi je ža. Nije lako živjeti sa tolikijem teretom zla u sebi. Ruke su mi prazne, duša mi je ambis ali nije nužnik. Gledam je, pa se mislim, jasnija je ona od mene. Našla je da mi na svu moju muku još i ona staje.

Nikad me više nije njena rijeć zaboljela, samo mi je bilo ža.

„Nas dvije smo same i niko ti neće vjerovat da sam to rekla.“

„Bogami i neće. Misliš li ti umirati, ženska glavo?“

Ona se nasmija samo. Nije znala što ćini sebi. Kako je i živjela tako je i umrla. Bože me oprosti, umirala je više od deset dana. Bogu dušu, Bog je neće. Imala je i bolove prevelike, živa

se raspadala. Zaplaka je i onaj Lala za njom. Potlje ću vam o njima dvojema pričat, njih dvoje su bili živa sprdnja. Čekajte da završim ovo što sam započela.

Nikakvi lijekovi joj nijesu smanjivali bolove. Neko reče da se ispovijedi i pokaje, nekizi će opet:

„Trebala joj nekoliko godina da se ispovijedi.“

Naš ti je narod čudan, voli da se posprda i kad neko umire. Jedno veče rekoše da je umrla. Pođe narod tamo, ona živa. Jedva diše ali diše i odjednom više ne znaš je li živa ili mrtva. Jedan komšija joj stavi dinar na oko, ona ga otvori i pade dinar. Zatvori drugo oko, ovaj stavi dinar i on opet pade. Otvarala je i zatvarala oči, oni stavljali dinar a on pada. Najedi se komšija pa viknu:

„Oćeš li više umirati, ženska glavo?! Nećemo se cijele noći igrati krajcarice.“

Poče narod da se smije krišom. Umrla je nekako. Osetih nekakvu krivicu kad je umirala. Sve one godine što me povređivala nijesam nikome rekla, pa ni mojemu Iliji. Nijesam ja mučala zato što sam bila dobra, no što sam znala da joj je kazna veća. Kad te napada na pravdi Boga a ti ne progovaraš, onda mu se to zlo vrne ka užarena lopta. Moram priznati, nikad joj ništa nijesam rekla ni učinjela. Stotinu sam puta rekla „svakome po zasluži.“

Pitala sam se da je nijesam proklela. Nijesam. Svako sebi određuje kaznu. Kako je, tako je, od mene joj sve bilo prosto i neka joj duša počiva u miru. Kad je umrla bilo mi je ža. Jedva su je u raku spuštali. Pukao je onaj konop što su sanduk puštali u raku, zamalo i grobar da upadne u jamu. Kad čoek umire tačno se vidi kakav je ko.

Počeh da pričam o sebi, kako sam se probudila i što bi, pa pasah do Krstinje i do umiranja. Kad vidite, đeco, da idem s brda s dola vratite me na pravi put.

Ojačala sam i beh počela da rabotam po kući ali sam slabo izlazila, bilo me sram od naroda. Moja deca mrtva a ja živa, nijesam umrla za njima. Sramota!

Niko mi je bio baš dobar da ne možeš vjerovati. Nijesam ga voljela kad smo se uzeli ali sam ga potlje zavoljela. Da je ovako bio dobar prema meni kad smo se uzeli iz pameti bi izišla. Koliko mi je puta palo na pamet samo da me zagrlj i poljubi, ali ne, samo je vika na mene i bio me. Sad je drugi čoeak, ali sam i ja druga žena. Od kad sam se probudila ima je običaj da šedene pored mene i uvat mi obadvije ruke u njegove. Smetalo mi je. Kad mi stavi ruku oko ramena ka da mi je stavio krš na ramena. Jedva sam čekala da makne ruku.

Nijesam bila ni ijetka ni vesela, slabo sam mogla razlikovat sreću i tugu. Da mi neko reče oteli ti se krava ili gori ti kuća, meni sve isto. Nijesam mogla da razaznam za što se treba radovati a za što tugovati.

Počela sam potlje da izlazim iz kuće, pričala bih ja sa narodom ali ne znam što. Rabotala sam najteže poslove ne bi li me umor naćera da bar malo zaspim uveće. Prolazi vrijeme pa dođe i Božić. Niko i ja sami. Nekad mi je to bio najmiliji praznik. Nekad? Čuješ nekad? Na Badnje veće unese Niko badnjak:

„Što ne uneseš neki panj bez korijena više bi nam prilićio“ - rekoh.

Niko me pogleda i ništa ne reče. Prođe i Božić i sveti Jovan i jedno jutro će ti Niko:

„Mare, idem u Ameriku.“

„Ajde, moj Niko, da zaradiš pare, ne daj Bože da nas dvoje umremo gladni.“

„Ti se sprdaš. Ijediš li se što idem?“

„Ne! Kako ti je mila volja. Ijedila sam se kad sam bila mlada i jedra ali me nijesi pita, sad me pitaš. Neka ti je sretan put, meni je svejedno.“

„Vidim, Mare.“

„Vidio, ne vidio, isto ti se fata.“

Pođe on u Ameriku a ja ostah sama. Nije mi falio. Đeca su mi moja falila. Dolazile su uveće žene kod mene da pošedimo, a ja nijesam niđe odila. Bojala sam se da neko ne rekne:

„Nema ni kućeta ni maćeta pa ide nama da smeta.“

Jedva sam čekala da ostanem sama, pa uzmem jednu dekicu pa je smotam i ljuljam je i ljuljam dok ne zaspim. Dešavalo mi se da se noću budim da vidim da nije koje dijete otkriveno. Bila sam kod Maše jedno veče a ono ka u košnici, devetoro dece. Gledam ih pa mi moj jad još veći. Podoh doma.

Nemojte me, deco, pogrešno svatiti, nijesam ljubomorna ni na čiju sreću a pogotovo na sestrinu, no mi se lako rane otvore. Iz tih rana ne kaplje krv no lipti.

Rekoh vam da sam imala tri brata - Jovo beše oženjen sa Dadanom a Ilija sa Krstinjom; Stevan se nikad nije ženio. Bio je čudan, na svoju ruku. Pola godine je bio u planinu i skuplja nekakve trave. Malo se miješa s narodom. Počeli su pomalo da se sprdaju s njim. Majka ga je branila. Kad joj neko reče nešto za Stevana ka da joj bači so u oči. Molila ga je majka da se ženi.

„Bolje da Maru nijeste nikad udali. Ko ste vi da joj mijenjate sudbinu?“

Kažem vam, slabo se miješa s narodom i sa familijom. Začudih se kad dođe jedno veče kod mene.

„Nijesam ćio prije da dolazim kod tebe, sve me boljelo od tvoje žalosti. Bježa sam da ne čujem za tvoj jad. Najmlađa si pa te nekako i najviše volim. Ništa nijesam moga. Sudbina.“ Zamisli se pa će: „Otac nije smio da ti mijenja sudbinu. Bićeš ti opet sretna.“

„Jaaaaa?“

„Očeš, očeš. Rodićeš jedno dijete i ono će ti živjeti. Daj mu ime od nekog deteta prije. Živjet će ti ovo dijete, nemoj se bojat. Iskupila si grijeha za prošla i buduća pokoljenja. Umrijećeš srećna.“

„O, moj Stevane, da si doša pljan lakše bi mi bilo. Trijezan si a zboriš što pas s maslom ne bi poliza. Prizovi se pameti, crni moj Stevane. Ja sretna? Ma ža mi te, brate.“

„Na tebe su se slomila kola za pokoljenja. Ljudi će te povređivati. Sitni ljudi, sitne duše. Vidim kako ti sunce izlazi, zato sam doša da ti to kažem.“

Gledam ga, lijep ka lutka, nije što je moj. Celih ga u oba obraza, volim ga ka oči u glavu, ma je čvoknut.

„Što se ne ženiš, Stevane?“ - priupitah ga, jer više ne znam ni što bih mu rekla.

„Lijepo mi je i ovako. Ništa nijesam gubio i nemam za čim da žalim.“

Diže se i pasa ka vjetar, ka što je i doša. Pošlje po ure mislim se je li bio ili mi se učinjelo. Vidijeh onu kesu cukra što mi je donio i znadoh da mi se nije učinjelo. Moj je, ali mu nešto fali. Biću sretna!? Da se prekrstim i lijevom i desnom.

Stevan je na svoju ruku, njega niko nije ljudski pozna, pa ni majka koja ga je rodila. Od malena malo je sa kim ćio da priča. Šedio je po cio dan na jedan krš i neđe gleda, dešavalo se da po dvije ure ni prstom ne mrdne. Otac se malo stidio što je takav. Kad se zamomčio, bogami, gledale su ga đevojke a on ništa. Sve više i više vremena je provodio u šumu, sam ka vuk. U početku je majka odila za njim i nosila mu da ije, ža joj je bilo da gladuje. Pošlje je morala krijući od oca, bio je kivan na njega što je takvi. Majka je najviše njemu naginjala.

Sprdali su se sa njim sve više i više. Jednom je šedio na onaj krš i dugo je gleda u jednu tačku ka kip, neke đevojke su ga gledale i smijale se. Jedna o njih podiže kotulu i pokaza mu golu guzicu, on ništa. Smijale su se, Božja voljo. Pročulo se to po selu, narod se smija a meni ža. Pitala sam ga je li ih vidio:

„Jesam, kako nijesam. Bilo me sramota njihove prostote. Teško se nosit s prostim ljudima. Jedino se oni podsmijevaju. Pametni će ili svatit ili ga neće bit briga. Prost čoek je ka pauk, bači mreže i ti se samo kobeljaš, nemaš istog materijala da uzvратиš. Sve to nije važno, moja Mare, i da živimo dvjesta godina sve je to samo tren u vremenu.“

„Dvjesta godina?“

Mislim se nije ni čudo što misle da je lud. Počeše i đeca da ga gađaju kamenjem, Jovo i Ilija su ga branili. Zaprijetio im je da

se ne miješaju. Reka mi je da svi vide do zida a on vidi preko njega. Može li to biti, đeco, ne znam - tako je on gorio a ja vam prenosim. Kad beše preša četrdesetu godinu poče malo više da se miješa s narodom, a nama milo. Tamo će treba pojavi se i nestane ka vjetar.

Desilo se nešto što promijeni mišljenje o njemu. Mitru Joka Ivova razbolje se detić od dvanajestak godina. Dolazio je doktor, ma džabe. Bogu dušu, Bog je neće. Dijete samo što ne ispušta dušu. Počeše ljudi da se okupljaju. Dođe i Stevan, nikome ni riječi no pravo u sobu kod bolesnika. Šede naspram onog bolesnog detića i muči. Narod se u čudu pogleduje. Mitar, izmrcvaren od straha i tuge, viknu:

„Izlazi iz kuće! Samo si mi još ti treba na ovu moju muku.“

„Baš sam ti ja treba. Budi srećan da sam doša. Ne progovaraj po ure, pa me onda išćeraj.“

Ostaviše ga da šedi pored bolesnika. Nije šedio po ure no cijelu noć i šutradan do podne. Zamolio je da ostane sam sa detetom. Šedio je, nije mrdnuo, potoci znoja su se slivali niz njega a obrazi upali. Niko ne zna što čini, niti koliko će to trajati, ali čekaju. Odjednom poče onaj detić da bljule, prdi i, da oprostite, proljev ga ufatio. To sve krenu odjednom. Otac i majka oko njega ali nijesu mogli onoliki smrad izdržat a Stevan ne mrda.

„Očistite sve ovo, okupajte ga i stavite u čistu postelju.“ - u neka doba reče Stevan.

Sve su to učinjeli, pa se onaj moj brat podiže i stavi šaku na čelo bolesniku:

„Jesi li gladan?“

„Jesam.“

Nasta plač i veselje. Majka onog detića kleknu i pođe da mu ruku poljubi a on je mače:

„Nijesam toga vrijedan. Ne čini to.“

Mitar kleknu ispred njega i skide kapu.

„Zafalnost je u srcu a ne u klećanju i padanju.“

„Puštaj me da ti darujem onoga vola iz pojate.“

„Ne šporkajte me darovima!“

Pasa ka što je i doša, bez riječi.

Onaj đetić ozdravi, bješe momak ka grom. Nijesu se više sprdali sa Stevanom. Gledali su ga ka sveca. Više mu je to smetalo nego kad su se sprdali s njim. Da ne bi ovoga niko ne bi znava šta sve može. Dođe moj Stevan jedno več, nije ćio da uljegnemo samo mi je s vrata reka:

„Za tvoju decu se nije moglo.“

Obrnuo se i pasa ka vjetar. Dolazio je u kuće đe treba pomoć, sam je dolazio i odlazio. Molili su ga ljudi da im pomogne, reka im je da ga ne zovu jer đe ima pomoći doći će sam ne treba ga zvati.

„Ne dolazim po pozivu no po drugoj sili.“

Kad nekoga neka muka stisne, gledaju oće li Stevan banuti. Znavali su da idu u planinu đe ide on pa ka slučajno su ga sreli. Živio je ka da se šunja kroz život. Đeca su mi umirala, nijednom nije doša na pokajanje. Reka mi je jednom da mu je veliki teret na srcu što mi nije moga pomoći.

“Ne mogu po srcu, no po volji Božjoj.”

Nikad se nijesam najjedila na njega. Znala sam da je napravljen od drugačijeg gvožđa no što smo mi. Pošlje rata smo svi krenuli u Vojvodinu, samo on nije. Osta je sam samcat u ono pusto, popaljeno selo.

„Ajte, ajte, izgubićete korijene. Unuci vam neće znati ni ko su ni što su.“

Pričala sam o mojoj đeci pa spomenuh usput Stevana i razvezah priču.

Vrijeme leti a meni, Boga mi, ne. Taljigala sam dane. Jedno več, šeđah sama ka panj, kad evo ti moj Aleksa. Ovoga mi krsta ka da je živ. Lijep ka lutka a okice mu vesele:

„Nana, doša sam da ti kažem da pazim braću i sestre. Nemoj se šekirati. Dolaziću kad mogu da te vidim.“

Skočih, pogledah bolje, nema nikoga. Obuze me neka milina, videh dijete bar na tren. Od tada mi je dolazio Aleksa svakih deset, petnajes dana. Lijepo se ispričamo i on ode, a ja zaspim nekako smirena. Jednom prođe više od mjesec dana a nema mojega Alekse. Bilo mi je teško. Budila sam se od straha da mu se nije što desilo, avetinje. Desilo mu se da mu se gore ne može desiti. Pošlje više od mjesec dana evo ga moj Aleksa, natmuren, i ijedak. Poskočih kad sam ga videla:

„Što si ijedak, snago majčina?“

„Što svako veče uzmeš tu ćepanicu pa je nunaš ka nas. Krivo mi je.“

„Oprosti, srećo moja, neću nikad više. Nijesam znala što ću sa rukama, bile su mi prazne.“

„Kad dođeš kod nas onda ćeš nas držat.“

„Kad ću doć?“ - oveselih se, a on mi ništa ne reče, no pàsa.

Nikad više nijesam ljuljala nikakve dekice ni ćepanice. Neću da ijedim dijete. Malo, malo, pa evo ti mojega Alekse. Nije mi više samoća teška. Danju sam rabotala a noću pričala sa njim. Jedva sam čekala da padne mrak da mi dođe dijete. Niko mi od familije ne vjeruje, ali i ne mora, znam ja.

Behu prošle tri godine od kad mi je Aleksa umro a počеше da prave put do Budve. Beše dosta radnika. Tražili su ko može da ih primi na konak. Malo koja kuća da nema šest ili sedam ćeljadi. Ja sam bila sama i bilo je mjesta. Dođoše tri čoecka. Dadoh im da leže u kuću a ja u pojatu. Dođu uveče kasno, prenoće i ujutro odmah na posa. Malo sam ih i gledala. Voljela sam da spim u pojatu, Aleksa mi dođe pa se ispričamo da mi niko ne smeta. Behu kod mene ti ljudi dva - tri mjeseca. Maše mi je govorila da ne primam tuđe ljude u kuću kad sam sama. Gledam je, pa ne mogu vjerovati:

„Što ti pada na pamet, ženska glavo? Kako mi možeš to reć? Oni su u kuću, a ja sa Aleksom u pojatu. Ne mogu vjerovat da ti to pada na pamet. Moja Maše, muka je moja velika, ne znam ni đe sam šuplja a kamoli što drugo.“

„Narod s tobom ispira usta. Šuška se.”

„Što se šuška? Nikome tako što ne pada na pamet no tebi. Sram te bilo.“

„Ijedi se koliko očeš, no im reci da idu.“

„Da idu? Neće. Fala ti Gospode da je doša čas da me ogo-varaju a ne da me žale. Meni je važno da moj Aleksa zna kakva mu je majka.“

Navalila Maše da me ubjeđuje da je Aleksa mrtav, ka da ja to ne znam. On meni dođe skoro svako večer, pa ona kako god oće. Priča ona, priča Dadana, ali ne slušam ja. Pošlje jedno dvaes dana dođoše mi braća i familija s jedne i s druge strane, napuni se kuća. Gledam ih i ne znam što se desilo.

Počese priču kako sam obrukala i pleme i kuću jer sam sama u kuću sa tri čoecka. Gledam i ne mogu vjerovati. Uštinuh samu sebe za obraz da se probudim. Svete mi neđelje ovo je java. Drže seoski sastanak oko ove moje rabote, da oprostite. Mislim se, sve su brige prebrinuli, samo im je još ta briga ostala. Skoči Jovo da me brani. Neki me napadaju, ka rušim ugled selu. Vidim ja ne svađa-ju se oni samo oko mene, no su počeli ko je kome što reka prije po godine. Preko mene oni bi da raščiščavaju svoje račune. Đavo ponio šalu, zagustilo se. Jovo zapjenio da me brani, a ja ću ti:

„Opravdat se ne mogu a i neću, svako polazi od sebe pa tako i zbori.“

„Najbolje da te vodimo šutra kod doktora u Budvu, pa da te on pregleda jesi li skoro bila sa čoeckom ili nijesi.“ - šeti se jedan pametni, ne mogu mu ni ime spomenuti.

„Ako si nas obrukala nemoj se vraćat doma. Gledaj đe ćeš. Ja idem s tobom.“

Prvi put da progori Ilija, bolje da ih nije ni otvara. Gledam, pa nemogu vjerovati, ne reče nijednu lijepu - sestra sam mu.

„Ja ću da te vodim kod doktora.“ - još i to dodade.

Nijesam mogla vjerovati: da oće da me vode kroz selo i pokazuju ka najgoru majku, riječi ne bih rekla jer sam to i

zaslužila, ali ovo... Jeste, sramota me pred Bogom i narodom što sam živa jer svakoj pravoj majci bi puklo srce a meni nije - za sramotu.

„Sram vas bilo, sve odreda! Što činite sa tom ženom?“ - umiješa se moja jetrva, a ja manuh rukom da ne progovara. Bilo mi je i previše što je rekla, ona mi je ka svekrva i brani me.

„Idemo ujutro. Ti ideš Ilija, i Joko neka ide sa Nikove strane.“

Izabraše i jednoga iz sela, pravo da vi rečem sam se javio, da nije ni na čijoj strani.

Kad se narod poče razilaziti, moj Ilija se obrnu pa će mi s vrata:

„Ako si nas obrukala, još noćas skupi prnje, ne čekaj sutra.“

Zemlja se otvori ispod mene.

„Ne brini ti ništa, brate, ajde doma pa lijepo spij, ako možeš.“

Ujuto rano krenusmo kod doktora. Idem među njima a koljena mi klecaju, nekoliko puta mi se učinje da ću pasti. Iz šume iziđe Stevan, pogleda ih pa će:

„Đe ste, kotulani?“* - poljubi me u oba obraza, pa pogleda put Ilije:

„Šljamu ljudski.“

Đeco moja, samo da znate koliko mi je taj poljubac značio. Taj poljubac ka da je oprala svu nepravdu koja mi je učinjena. Ne prođe nikoliko evo ti ga i moj Aleksa, oči majčine, ufati me za ruku pa krenu da ide sa mnom. Lijepo korača pored mene i udara me glavicom u ruku a niko ne vidi. To mi nikad nije bilo jasno - ja ga vidim a oni ništa, ka da su ćoravi.

„Nana“ - veljaše mi on - „ja sam sretno dijete kad si mi ti majka.“

Podoše mi suze od miline a oni me gledaju, ne znaju što mi je. Stevanovo celivanje i Aleksina ručica su me držali do Budve. Kad smo došli kod doktora on pita što smo došli a oni mu sve ljepo objasniše.

* Riječ izvedena od kotula, suknja.

„Slobodno me pregledajte pred njima.“ - rekoh.

Doktor reče da oni šednu na one klupice napolje a ja da uljegnem. Kad sam uljegli rekoh doktoru da me pregleda kako oće i koliko oće, ja sam čista, nemam čega da se stidim. Prvo me pita đe mi je muž i koliko imam dece. Rekoh mu istinu - da mi je domaćin pasa u Ameriku prije tri godine kad nam je umrlo i peto dijete. Rekoh da nemam više dece. Doktor ne progovara nego gleda dolje i olovkom cuka u onaj astal ispred sebe. Diže se u neka doba pa stavi ruke na guzicu pa poče da ide od jednoga kraja do drugoga. U neka zla doba reče da se svučem do pasa pa me onijem slušalicama poslušaj po plećima, po srcu i po drobu. Reče mi da više od tri godine nijesam bila sa čoekom, reče tačno, zato je, dati, i učio tolike škole. Reče mi da se obučem i izidosmo zajedno. Ovi napolju nijesu znali što ih čeka:

„Đe ste, hrabri moji Crnogorci? Što dovedoste ovu pošternu ženu? Čeli ste od nje da napravite bruku a napravili ste je sami sebi. Sram vas bilo, nemate što rabotat no gledate koga ćete namagarčit. Bolje da ste jutros povezali marame i sišli do Budve no što ste nju doveli.“

Sva trojica sagnuli glave, ne smiju pogledati u doktora. Krenusmo doma:

„Vidiš li, Ilija, vrćem se s vama doma.“

Nijesu progovarali dok nijesu stigli do sela. Neke kućke od žena pogledivahu idem li i ja. Išla sam prva, stavila ruke na kukove i podigla glavu. Njih trojica su odili za mnom, ka popišani. Molila sam ljude da svrate na kavu i rakiju. Uljegoše u kuću, a tamo majka, Maše, Dadana, Krstinja i moja jetrva - evo ih ko da dočekuju prestolonašljednika. Popismo kavu i rakiju pa se obrnuh put Ilije:

„Moj brate, neka si mi živ stotinu godina, bolje da mene ispadne oko no tebi da fali dlaka s glave. Molim te, brate, da više nikad ne prekoračiš prag ove kuće dok sam ja živa! Kad umrem kako oćeš.“

Nastade muk, niko da progōri. Pogleduju jedno drugo, pa majka skoči:

„Nemoj tako! Nije on kriv. To ti je brat.“ - obrnu se Krstinji:

„Kučko jedna, za sve ovo si ti kriva!“

„Prekini da ga braniš! Niko nije kriv nego on. Da sam imala brata, imala bih i snahu. Da je on pravi brat ne bi vjerova kad što ko loše reče za nas. Nikad nikoga od familije nije branio. Sinoć me šetova da kupim prnje jer već zna da sam kriva. Što se ne prevari da stane na moju bandu, ma nijesi ni ti, majko. Sinoć nijesi ni usta otvorila da rečeš neku lijepu za mene a sad se javljaš. Zaslužio je Krstinju, majko. Božja sila privuče iste ljude. Znam za sve ove godine koliko je rovala protiv nas ali on nikad ne reče: „prekini!“ Kriv je samo on. Majko, samo je tvoj sin kriv, Krstinju ostavi. Nijesi je rodila i ne diraj je, ako je kriva ima ko će da je kazni. Molim te brate, još jednom, izidi iz ove kuće i nemoj prekoračiti prag dok sam ja živa.“

„Samo mene išćeruješ“ - zinu Ilija.

„Samo tebe. Otvori vrata ili da ih ja otvorim.“

Poslije toga dana sve me boljelo od tuge za Ilijom. Lomila sam se jesam li ga trebala išćerati ili ne. Bilo mi je krivo na njega, ali sam ga voljela isto ka i prije. Koja sestra ne voli brata? Nije ćio pričat sa mnom nekolike godine, najjedio se. Odila sam tamo đe sam znala da ću ga viđet. Pekla me savjes. Noću kad legnem deset puta rečem u njedra, trebala sam ga išćerat, a dvadeset da nijesam smjela to učinjet.

Prolazile su godine i nekako sam ga pregorela. Malo po malo, poče on da mi se javlja. Više mi beše svejedno - valaj kako oće. Kako je vrijeme prolazilo, dolazilo mu je iz guzice u glavu; ili su mu đeca rasla pa onda se nešto u prsi probudilo. Jedno itro beše poranio i pravo kod mene, a ja beh kod ovaca.

„Oćeš da ti iznesem kavu i rakiju?“

„Oću u kuću.“

„Nećeš, rekoh ti. Mare Nikova ne pljuje i liže.“

„Brata se u kuću dočekuje.“

„E, jest, ma brat. Brat moj Ilija - Brat.“

„Ne bih ja no sam to zbog tebe. Čio sam da te odbranim.“

„Prekini! Što je bilo bilo je, što je učinjeno, učinjeno. Nemoj klupko razmotavat jer boli. Nijesam ti ni na šenku stala a ti meni jesi na dušu.“

Obrnuh se i uljegoh u kuću, i znala sam onda, a i sad, da mu je to i trebalo.

Niko je bio pet godina u Ameriku. Doša je, a meni svejedno. Bilo mi ga je ža kad sam videla kako je propa.

„Teški su amerikanski rudnici. Jesu zlatni, ali su rudnici.“
veljaše vazda.

Pošlje godinu i po a ja – noseća. Nijesam mogla vjerovati. Oboje smo postariji - meni beše četeres i dvije, a njemu oko šeset. Nijesam mogla vjerovat. Će ću pod stare dane đecu rađat? Moje parice imaju unučad, a ja noseća. Štoooo me bilo sram!!! Nikuđ iz kuće nijesam izlazila. Pade mi jednom na um da ću onako stara umrijet na porođaj, pa mi bi milo. Biću kod moje dece. Padalo mi je na um da se zamaknem ili bačim u more. Ko se sam ubije ne saranjuje se u groblje. Bojala sam se da za kaznu gore ne budem sa đecom. Mislím se, bolje mi je ovđe otaljigat život, a gore je vječno. Tolika mi đeca pomrla, a ja živa i još noseća. Sramote! Bruke! Jedno večé dođe Aleksa:

„Nana, to dijete ti čuvaj, nema više mjesta kod nas.“

„Ne, nema mjesta. Tamo ih je dosta i predosta.“ - pomislih.

(kraj I dijela)